Írta: Kürtössy Péter
2012. március 15. csütörtök, 07:34 - Módosítás: 2012. március 15. csütörtök, 07:46

Bogács. Ember és környezete a Bükkalján.
1. Bogács a kezdetektől a török uralom kiépüléséig

1.1. *MEGTELEPEDÉS ELŐTTI EMLÉKEK, A FALURENDSZER KIALAKULÁSA*

A Bükkalja, a borsodi Bükk hegység déli előterének [1] egyik települése Bogács. Az Eger völgyétől a Sajóig terjedő táj átmeneti jellegű terület a hegység és az alföld között, s ez úgy kultúrájában, mint életmódjában egyaránt megfigyelhető.

A kőkorszak óta kisebb-nagyobb mértékben folyamatosan lakott volt, legalábbis ott, ahol a geológiai feltételek ezt lehetővé tették. *Bak János* tanulmánya szerint a Bükk három részből áll:

az őskőzetekből álló alaphegységből, az erre feltelepedett vastag, középkori mészkőtakaróból és a harmadkori üledékes kövezetből. A Bükk nagyobb része mészkő, az ember letelepedésére tehát alkalmatlan. Ezért nem fejlődhettek ki telepek a Bükk-fennsíkon, annál több telep alakult ki ellenben a völgyekben és a termőföldnek alkalmas harmadkori dombok között. Az egyes területeket elborító lösz ugyanis földművelésre kiváló talajt ad, a déli lejtőkön pedig a vulkáni kőzetek elmállásával szőlőtermelésre nagyszerű területek keletkeztek. [2]

A megtelepedés szempontjából az egyik legfontosabb szerepe a víznek van. Vízben a Bükk nagyobb része szegény, ezért jobbára a folyók és patakok mellett, az ezek által létrehozott völgyekben fejlődtek ki telepek, leginkább a völgyek teraszain, amelyek ugyan közel vannak a folyóhoz, de mégis annak árterülete felé emelkedtek. [3]

A földrajzi helyzet hatása is jól kimutatható a Bükk településeinek egy részéről. E hegység déli része az Alfölddel érintkezik, s ez a peremvonal alkalmas helyet kínált a megtelepedésre. Jelentősebb települések a vásárvonalakon keletkeztek, ott, ahol a hegység völgyei kinyílnak az Alföldre. A Bükkben két ilyen völgy van, a Sajó és az Eger patak völgye, mindkettő nyílásában nagyobb város keletkezett, a Sajó mellett Miskolc, az Eger patak mellett Eger. [4]

A települések kialakulásában a termőföld, a víz és a kedvező földrajzi helyzet mellett szerepe volt még a felhasználható kőzeteknek és növényeknek (kova az ősember számára, szén, mészkő, kvarc, riolittufa, fa) valamint a történelmi okoknak is (betelepített területek védelmezésére várak, erősségek). [5]

Az, hogy Bogács és környéke már a kezdetektől lakott volt bizonyítják az előkerült régészeti emlékek. Ezeket azonban csak felsorolásszerűen említem meg, hiszen nehéz lenne a leletekből e terület egykori életére sok következtetést levonni. A Bogáccsal szomszédos, alig négy kilométerre fekvő Cserépfalu határában lévő Subalyuk barlangban találta meg *Dancza János*
1932-ben a neandervölgyi ember csontmaradványait, nagyszámú kőeszközeinek kíséretében. De a falu mai területén is számos leletanyag került elő a korai időkből. A paleolitikum idejéből pattintékok és egy kőbalta került elő, ez utóbbit a falu
Tomorvár
nevezetű részén találták meg a 19. század közepén. A neolitikumot a
Pazsagpuszta
valamint a
Hintó-völgy
nevű részekből előkerült égetett agyagok, edénytöredékek és kővésők jellemzik, hasonló

emlékek kerültek elő a rézkor idejéből is. A bronzkorból pazsagpusztai edénytöredékek, csont- és kőeszközök, egy őrlőkő és edénytalp, valamint tomorvári csipkés bronz karikák (függő díszekkel és csörgő lemezekkel) kerültek be a miskolci Herman Ottó Múzeumba. [6]

Feltétlenül szót kell ejteni még az ún. kaptárkövekről is. Magyarországon a kaptárkövek zöme Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megye területén található, mégpedig ott, ahol a barlanglakások száma is magas volt. *Saád Andor* leírja tanulmányában, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 27 kaptárkövet 211 fülkével, míg Hevesben 17 kaptárkövet 95 fülkével számolt meg. [7] Ebből az egyik Bogács határában, a Hintó-völgyben található, öt fülkével. A kaptárkövek rendeltetésével kapcsolatban eltérő vélemények alakultak ki, első leírójának (
Bartalos Gyula

, az egri főkáptalan egykori levéltárosának) véleménye szerint egy a késő vaskorban itt élő kelta néptörzs temetkezési helye volt.
[8]
Borovszky Samu
szerint is az elégetett, urnákba helyezett hamvak számára vájták ki ezeket a fülkéket,
Klein Gáspár
, Borsod megye egykori főlevéltárosa ellenben honfoglaláskori pogány áldozófülkének illetve bálványtartónak vélte. Ma elfogadott rendeltetését
Gunda Béla
határozta meg, mely szerint ezekbe a feltűnően szabályos riolittufa kúpokba, általában jól elérhető magasságokban lévő, kerettel rendelkező fülkék a méhészkedés emlékei, méhlakásokként szolgáltak. Kora, a benne talált edénytöredékek alapján a 14-15. századra tehető.
[9]

A magyarok honfoglalása előtt különféle népek éltek a Kárpát-medencében, tehát az új haza már nem volt teljesen természetes táj megtelepedésünkkor. Kezdetben a magyarság a medencerendszer síkságainak és alacsony dombvidékeinek füves pusztáit és tölgyeseit szállta meg, ugyanis életmódjának, mely az állattenyésztésen és a földművelésen alapult, ez felelt meg leginkább. A magyarság elhelyezkedésére és tájalakító tevékenységének megindítására hatással volt az itt talált népesség is, de nagyobb hatást kell tulajdonítanunk a természeti tájadottságoknak: a növénytakarónak, az éghajlati tagolódásnak, a domborzatnak, a vízrajznak. [10] A Kárpátok által alkotott hegykeret bükkösei, fenyvesei kezdetben, mint természetes védelmi övezet szolgáltak, a gazdasági élettérbe csak később kapcsolódtak be. Összességében a honfoglaló magyarság szállásterülete az ország 2/3-a részére (220 000 négyzetkilométer) terjedt ki. [11] A végleges megtelepedés a falurendszer kialakulását is magával vonta. Ennek a folyamatnak végbementét
Szabó István
munkája jól összegzi:

„Végeredményben arra a megállapításra juthatunk, hogy a honfoglalást követő időkben kialakult magyar falurendszer első rétege ugyan steppei múltnak megfelelő téli szállásokból tevődött össze, de a faluvá szilárduló téli szállásoknak nemzetségi szerkezete a X. században már előrehaladó feudalizálódással, a steppéről már ismert földművelés lassú térhódításával, a szállásterületek véglegessé, a szállásnak pedig állandóvá válásával megbomlott. Az írott forrásokban először és szórványosan a XI., nagyobb számban pedig a XII. században feltűnő falvak megállapíthatólag legtöbbször már feudális szolgáló népek vagy éppen szolgaállapotú emberek kisebb-nagyobb faluközösségei és szomszédsági jellegű területi közösségei voltak, melyekben a téli szállásokkal következetes társadalmi-biológiai folyamatosságot bajos volna feltételezni. A magyar társadalom ugyanis időközben súlyos következményekkel terhes gazdasági, társadalmi és politikai átalakuláson esett át. Ennek az átalakulásnak a jegyeit

viselik az ország földabroszán szemeink előtt először megjelenő falvak." ***[12]***

Többször elhangzik az a vád - hazai és külföldi kutatóktól egyaránt -, hogy a betelepülő honfoglaló magyarok kiirtották az itt élőket vagy rájuk telepedtek. Ezzel szemben a régészeti leletek és történeti források az egymás mellé települést és az interetnikus kapcsolatok korai kialakulását bizonyítják. [13]

A vizsgált területet tekintve hasonló adatokkal találkozunk. A Bükk erdős mészkőfennsíkja lakatlan volt, de a tölgyesekkel borított alacsony hegyvidék völgyei és az alföldi Mezőség az emberi megtelepedésre kitűnően alkalmas volt. A honfoglaló magyarság *Borovszky* szerint az alacsony hegyvidéki részen sűrű szláv telepeket talált, melyről a nagyszámú szláv helynévanyag tanúskodik (Zsérc, Szomolya, Tapolca, Szinva stb.).
[14]
Szintén
Borovszky
véleménye, hogy germán népcsoportok is éltek e területen, de hamar asszimilálódtak a szláv lakosságba.
[15]
E korai szláv telepek a magyarok településeinek összrendjében azonban túl nagy szerepet nem játszhattak. A magyarság már a korai időszakban megtelepedett itt, hiszen Borsod megye eredetileg határvármegye volt. A megye ősnemzetségének az Örsúr-nemet kell tekintenünk, amely a megtelepedéskor elnyerte a Sajótól az Eger patakig terjedő Bükkalját, s a mögöttes hegyvidéket. Az Örsúr-nem szállásterületének kisajátítását a 10. század második felére vagy István királyunk uralkodásának idejére tehetjük, mindössze a megye harmada maradt birtokukban.
[16]
A 11. századra már feudális keretek között, jobbára földesúri birtokokon folyt az élet, melyet az állattenyésztés és földművelés egyenrangúsága jellemzett egészen a 13. század elejéig.
[17]
A tatárjárás időszakából Bogácsról nincs közvetlen adatunk, de van a megye területéről. Ezen a területen a tatárjárás nagy pusztítást okozott, amit érthetővé tesz, hogy itt a közelben, a Sajó partján lévő Muhi pusztán verték meg a magyar sereget. Az 1241 előtt említett 69 helység közül 16 elnéptelenedett, ami 24 %-os pusztulást jelentett. Később e települések jelentős része újratelepült, megindult e területen is a várak építése, s jelentős uradalmak jöttek létre.
[18]

1.2. *AZ EGRI KÁPTALAN BIRTOKSZERZÉSE*

Bogács első említése 1248-ból való, mikor is Bogacz alakban írják nevét, de a későbbiekben előfordul többek között Bagach, Bugach, Boganch, Bukach alakban is. Ekkor e terület nemesek lakhelye, a család birtokáról Bogácsinak nevezi magát, földjük a fent említett korai okmányban, a szomszéd Cserép nevezetű falu határjárásában tűnik fel először. 1278-ban Lukács fiai, Berch és Luka átadták montaji földrészüket. 1298-ban Barch fiai, Miklós és Egyed, valamint Luka fia János átengedték János fia Péternek azon bogácsi földrészt - a szent György templommal -, melyet örökjogon követelt, s határát leíratták. Ezenkívül átadtak egy rétet is. [19]

1323-ban Bogácsi Sándorfi Gergely egri egyház jótevői közé lép, bizonyos birtokrészt ad ugyanis Pazsag tőszomszédságában a saját és ősei nyugalmáért az egri káptalannak. A bevallás a váradi káptalan előtt történt.

[20]

Ekkor szerez elsőként birtokrészt a faluban az egri káptalan.

Borovszky

szerint az egri püspökséget Szent István király alapította, s az egri püspök mindjárt kezdetben, talán még Szent István életében káptalant is alapított, melynek ellátására uradalmából kihasított egyes birtokokat.

[21]

A káptalan a katolikus egyházban a püspök tanácsadó és segítő önálló egyházi testülete, amely egyben a püspöki székesegyház liturgiájának az ünnepélyességét is szolgálja, sőt tartós

püspöki széküresedés esetén a káptalan egyik választott tagja - a káptalani helynök - kormányozza az egyházmegyét.
[22]

Bár
Borovszky
kormeghatározása a püspökség és a káptalan alapítását illetően tévesnek bizonyult,
[23]
tény, hogy a káptalan megalapítása után folyvást igyekezett birtokait szaporítani részint vásárlás, részint ajándékozás útján, s ez az idők folyamán igen sikeresnek bizonyult. Jól megfigyelhető Bogáccsal kapcsolatban is az a törekvése, hogy az első birtokrész szerzése után fokozatosan az egész falu birtokosává kívánt válni, sikerrel. Ugyanis 1339-ben újabb birtokrészt kapott a káptalan a Bogácsi család másik tagjától, Györgytől. 1351-ben Szkárosi Margit asszony (Varbói Pálné) és fiai olyan egyességre jutnak az országbíró előtt a káptalannal, hogy Bogácsot fele-fele részben birtokolják. 1361-ben Varbói Miklós Varbó és Bogács felerészét Klára nővérének (Igriczi Aczél Péterné) vallja be, de miután e család magtalanul halt el, birtokaikat Zsigmond király a Pazsagi és a Bessenyei családoknak adományozza. A Bogácsi család tagjaival 1411-ben találkozunk utoljára, mikor Bogácsi István a maga birtokrészeit veje (Bikkedi János) és leányai (Bikkedi Jánosné, Zsuzsanna és Szomolyai Imréné, Anna) között osztja fel.
[24]
Bikkedi János leánya (Daróczy Imréné, Zsuzsanna) cserére lépett 1439-ben a káptalannal, s egész bogácsi birtokát odaadta a káptalannak a Daróczhoz közelebb eső ábrányi birtokáért. Mivel Bogács Ábránynál többet ért, a káptalan még rá is fizetett 250 arany forintot és 100 forintot új pénzben. Mint látható, a káptalan egyre több területet birtokolt Bogácsból, s célja volt az egész falu megszerzése a helyi birtokosoktól, a Deregnyeiektől, a Gatalyiaktól, Bessenyeiektől.
[25]
Ezért például Fülöp egri prépost lefoglalta Deregnyei Bessenyei Demeter fia László birtokrészeit, de Garai László nádor visszaítélte a családnak. A káptalan azonban tovább mesterkedett, hogy gyarapítsa bogácsi birtokait, s mivel más mód nem volt, ezért országbírói ítélettel próbálta zálogba venni a másnak elzálogosított birtokokat. Ennek ellenére a Gatalyi (Gachal) család mégis Rozgonyi Sebestyén erdélyi vajdának zálogosította el a maga birtokát 1461-ben, sőt nemsokára maga vette zálogba a Bessenyeiek részét.
[26]
Jobban akkor növekedett meg a káptalani birtok a faluban, mikor a Gatalyi család egyik tagja pap lett, és mint áldozópap, nővérével együtt birtokrészét 1473-ban a káptalanra hagyta. Ezután a káptalan 1480-ban 300 arany forintért megvásárolta Deregnyei Mihály és András birtokát, s ezzel már alig maradt valami más kezén a faluból. 1504-ben Ulászló királytól az egri káptalan már egész Bogácsra adománylevelet nyert, melyet a jászói konvent ellent mondás nélkül hajtott végre. Az összeírások ezután már csak az egri káptalant említik a falu birtokosaként, s ekkor Bogach, Bogacz, Bogachy elnevezéseket egyformán megtalálhatjuk.
[27]

Bocskai István az adományozási joga alá tartozónak minősített Bogács területét, ezért az 1606-os esztendőben Kis Imre szendrői alkapitánynak és Toronyai Györgynek adományozta. Mivel ezt nem tartotta jogosnak Thurzó György nádor, 1613-ban visszaadatta a birtokot a káptalannak. Bethlen Gábor azonban 1621-ben újra eladományozta, Nagy Máté polgári és Nagy Gergely nánási kapitánynak, de halála után már ismét az egri káptalan birtokában van, és innen kezdve kezén is marad. [28]

---

[1] Filep Antal 1977. 405.

[2] Bak János 1932. 6.

[3] Bak János 1932. 10-11.

[4] Bak János 1932. 12.

[5] Bak János 1932. 6-17.

[6] Hajdú Imre 1984. 9-24.

[7] Saád Andor 1964. 70-78.

[8] Saád Andor 1964. 70-78.

[9] Saád Andor 1964. 70-78.

[10] Bulla Béla- Mendöl Tibor 1999. 59-62.

[11] Frisnyák Sándor 1999. 10.

[12] Szabó István 1966. 67.

[13] Andrásfalvy Bertalan 2000. 2-4.

[14] Györffy György 1963. 736.

[15] Borovszky Samu 1909. 8.

[16] Györffy György 1963. 737-741.

[17] Györffy György 1963. 743.

[18] Györffy György 1963.743-746.

[19] Györffy György 1963. 759-760.

[20] Kandra Kabos 1885. 413-415.

[21] Borovszky Samu 1909. 17-18.

[22] Gecse Gusztáv 1971. 174.

[23] Leskó József 1907. 40.

[24] Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár XV-17 Borovszky– féle cédulagyűjtemény, 6.lap: „Bogácsi Ferenc fia István, minthogy már öregember és fiúgyermekei nincsenek, összes birtokrészeit in villa Bogach Borsod vármegyében minden haszonvételével és tartozékaival, szántóföldeivel, erdeivel, rétjeivel stb., gyümölcstermő és nem termő fáival a kertekben és kerteken kívül, nemes Bykedi Jánosnak, továbbá előbbi feleségétől született Pál és Mihály fiainak, továbbá a maga leányainak Zsuzannának Bykedi Jánosnénak és Annának de Zomolya János fia Imre feleségének adományozza megerekeztetett harmadrészekben.”

[25] Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár XV-17, 47.lap: Az örökös nélkül elhalt deregnyei Nagy Pál deregnyei és bogácsi birtokait a husziták elleni hadjáratban tanúsított vitézségeikért és érdemeikért Bessenyei Demeternek és Gatályi Balázs fiainak: Jakabnak és Lászlónak adományozza.

[26] B-A-Z Megyei Levéltár XV-17. 64. lap: ez az elzálogosítás 1463-ban történt Deregnyői Besenyő Katától

[27] Az adatok származnak: Csíkvári Antal 1939. 17-18., Kandra Kabos 1885. 413-415. és B-A-Z Megyei Levéltár XV-17. Borovszky- féle cédulagyűjtemény

[28] B-A-Z Megyei Levéltár XV-17. 88-96. lap